

مقاله پژوهشی بررسی کالبدی و اقلیمی خانه‌های تاریخی کلانشهر تبریز با تاکید بر مولفه‌های زیبایی شناسی

فاطمه محمدیان

دانشجوی دکتری معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران.

علی آذر*

دانشیار گروه معماری و شهرسازی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران

اسداله شفیق‌زاده

استادیار گروه معماری، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۷

چکیده

مولفه‌های زیبایی‌شناسی به عنوان یکی از غنی‌ترین عوامل ایجاد معنا و ارزش در فضاهای شهری بخصوص معماری خانه‌های تاریخی دوره قاجار در شهر تبریز مطرح هستند که با تأثیرپذیری از زمینه‌های کالبدی، فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و... بر بسیاری از الگوهای فعلیتی استفاده کنندگان در محیط ساخته شده مؤثرند. تحقیق حاضر به بررسی نقش مولفه‌ها و عوامل تأثیرگذار در زیبایی‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز در ادراک مفاهیم معنایی می‌پردازد. محدوده مورد مطالعه شهر تبریز است که در این پژوهش روش توصیفی-تحلیلی با روش کیفی مورد استفاده قرار می‌گیرد که از طریق مصاحبه عمیق با ۱۶ متخصص در زمینه‌های مرتبط با علوم شهری، انجام و مصاحبه‌ها همچنین با استفاده از ضبط صوت انجام گرفته است. صوت پاسخ دهندگان با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی «مکس کیو دی ای» به کمک رایانه، کدبندی شده است. مهم‌ترین نمودهای این دوره در دو حوزه زیبایی‌شناسی و کارکرد(عملکرد) متجلی می‌گردد. عوامل زیبایی‌شناسی شامل مواردی نظیر ارسی، دو دری، سه دری و پنج دری (به همراه سرستون و گچ بری مرتبط با دوره قبل) هستند. در بعد نشانه‌های کارکردی نیز، عواملی نظیر توجه به نور و اقلیم، همخوانی با عرف و فرهنگ بومی، مصالح بومی و توجه به نیازهای تمام اعضای خانواده و انعطاف‌پذیری جلوه گر شده است. نتیجه گرفته می‌شود که این مولفه‌ها در زیباشناسی خانه‌های دور قاجار در شهر تبریز بسیار موثر هستند.

واژگان کلیدی: مطالعات اقلیمی، زیبایی‌شناسی، کالبد، خانه‌های تاریخی، تبریز.

مقدمه

آفرینش اثر هنری و یا ابداع اثری معماری همراه با درایتی انسان، به صورتی بالقوه و غریزی با الهام و شهودی الهی همراه بوده است. شناخت دقیق این مقوله از فعالیت‌های ادراکی انسان برای بوجود آوردن آثار مطلوب و بدیع، واجب و ضروری است (Ayvazian, 2002: 66). هر آفرینش واقعی، که از ما سرچشمه می‌گیرد، با عواملی که ما از جهان خارج می‌گیریم، همراه است. این امر با درک زیبایی‌شناسی موضوع امکانپذیر است (Furman, 2018). معماری ایرانی که متبلور زیبایی‌شناسی در طول سالیان متمادی بوده؛ می‌تواند منبعی غنی جهت اقتباس اصول زیبایی‌شناسی در معماری باشد. مبانی کمی و کیفی در معماری سنتی، که مربوط به مقوله‌ی زیباشناختی و اصول بصری حاکم بر ساختار و تناسبات هستند؛ منجر به بروز زیباشناختی می‌شود (Sadeghi et al, 2018: 3). بنابراین اصول زیبایی‌شناسی که در بسیاری از علوم ادراکی ریشه دارد، با تکیه بر مفهوم دلالت، موجب ارتباط هرچه بهتر مخاطب با فضای معماری می‌شود. بنابراین بررسی عوامل زیبایی‌شناسی که وجوه مختلف کاربردی، ساختاری و معنایی را بطور همزمان در شکل‌دهی فضای معماری در نظر می‌گیرد، می‌تواند گامی در جهت معنا بخشی به فضا و ایجاد حس مکان در مخاطب باشد (Uzunoglu, 2012). محیط زیبا محیطی است که تجربیات حسی لذت بخشی را فراهم آورد، ساختار ادراکی دلپذیری داشته باشد و نمادهای لذت بخشی را تداعی کند (Abedi & Mohammaian Yami, 2018, 2). هنگامی که یک ساختمان طراحی می‌شود، جنبه‌های زیبایی‌شناسی می‌تواند با استفاده از عناصری مانند سقف شیب‌دار، ستون‌های تزئینی، سقف‌ها برای عناصر پنجره، و طاق‌های نیم‌دایره و قطعه‌ای طراحی شود (Bhise, 2018). شرایط جغرافیایی در قالب مولفه‌های اقلیمی از جمله دما، بارش، تعداد ساعات افتابی، جهت باید در شکل‌گیری سکونتگاه‌های انسانی موثر است. همچنین نوع فرهنگ شکل گرفته در طی بسترهای تاریخی نیز باعث ایجاد فرم و بافت با هویت بومی منطقه می‌گردد. یکی از مهمترین عوامل موثر در برنامه‌ریزی شهری، بررسی اقلیم آن منطقه می‌باشد. آن‌چنان که تاثیر آن در تمام تار و پود بافت شهری و حتی تک تک بناهای شهرها دیده می‌شود. معماری منطقه آذربایجان نیز از شرایط اقلیمی ماکرو و میکرو اقلیم تاثیر پذیرفته است و باعث ایجاد تغییراتی در بافت سکونتگاه‌های انسانی از جمله فشردگی بافت، عرض کم معابر، استفاده از زیرزمین برای بهره‌گیری از دمای محیط در فصول سرد سال گردیده است (گرگی مهربانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹). در معماری ایران کهن نیز زیبایی و توجه به عوامل آن از ویژگیهای بارز آن به شمار می‌آید. از این رو تحقیق حاضر این تحقیق به بررسی نقش مولفه‌ها و عوامل تاثیرگذار در زیبایی‌شناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز در ادراک مفاهیم معنایی می‌پردازد. زیرا بناهای بجای مانده از دوره قاجار و پهلوی در شهر تبریز را می‌توان از ارزنده ترین یادگارهای معماری این شهر دانست. در این میان خانه‌های قاجاری به لحاظ گوناگونی ارزشهای فضایی و تنوع تزئینات به کار رفته در آنها، جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده‌اند. میزان تزئینات به کار رفته در نمای بیرونی و داخلی خانه‌ها چه از منظر فرم و سبک و چه از منظر مصالح و تکنیکهای اجرایی، گویای اهمیت خاص آن در معماری این دوره

می‌باشد. تبدیل شدن تبریز به دال‌السلطنه در دوران ولیعهدی (عباس میرزا) دلیل اصلی تعدد و کثرت خانه‌های تاریخی در این شهر است. این مطالعه از جنبه‌ای حائز اهمیت است که می‌خواهد به برخی نگاه‌های نه چندان عمیق که تصور می‌کنند، با کنار گذاشتن مولفه‌های زیبایی‌شناسی و ارج ندادن به شرایط اقلیمی که خودش بر زیبایی کالبدی خانه‌های قدیمی شهر تبریز که زمانی دلرباترین پیام‌های و رعایت طراحی اقلیمی در معماری به عنوان زیباترین خانه‌های سنتی در ایران مطرح هستند به بیننده مفهوم زیبایی‌شناسی کالبدی که خود متأثر از طراحی اقلیمی یک اثر بی روح را در ذهن بیننده و استفاده‌کننده القا کند از بین رفته و تبدیل به یک کالبد بی روح و غیرجذاب گشته است. سوال اصلی تحقیق حاضر این است که مولفه‌های تاثیرگذار در زیباشناسی معماری خانه‌های تاریخی تبریز کدام بوده و چه تاثیری در شکل‌گیری معماری خانه‌های تاریخی تبریز دارند؟

پیشینه و مبانی نظری

اصطلاح زیباشناسی نخستین بار توسط الکساندر بومگارتنر به کار رفت تا اهمیت شناختی را که بواسطه حواس بدست می‌آید، نشان دهد. بعدها این واژه برای نوعی از زیبایی بویژه معماری و هنر که از طریق حواس حاصل می‌شود، به کار برده شد. در قرن بیستم، اندیشمندان با تصدیق ارزش هنر و معماری، تجربه را به عنوان ابزاری زیباشناختی ابزاری قدرتمند برای شناخت محیط معرفی کردند و با معنادار کردن تجربیات انسان، زمینه شناخت عینی با حمایت از تجربه حسی، حرکتی و عواطف را در تربیت فراهم کردند و به دنبال این امر بودند که هنرهای زیبا و معماری نمونه‌های آشکاری از این تجربه‌اند، زیرا معماری و اشیاء هنری نیرومندترین و آماده‌ترین منبع تجربه زیباشناختی هستند که تعدا برای اصلاح و تشدید تجربه‌های دریافتی به روشهای مختلف به کار می‌روند (Adibzadeh & Khalis Ahar, 2017: 13). هدف از شناخت زیبایی‌شناسی درک چگونگی محیط اطراف و جایگاه شخص در محیط به معنای واقعی است (Jafari, 2015: 46). پرسش از حقیقت زیبایی، چگونگی ادراک آن سرچشمه‌ها و تاثیرات آن بر انسان در طول تاریخ اندیشه بشر همواره مطرح بوده است. (Gaemfar, 2014). یکی از اهداف معماری آفرینش اثر زیبا یا خوشایند است. موضوع علم زیبایی‌شناسی نیز تشخیص و درک عواملی است که در ادراک فرآیند یک شیء یا پدیده‌ی تجربی زیبا نقش دارند و درک توانایی انسان برای ابداع جلوه‌هایی است که موضوع زیبایی‌شناسی کالبدی؛ نقش و از نظر علم زیبایی‌شناسی خوشایند به حساب می‌آیند (Lang, 2016). زیبایی در ارتباط با ادراک دیده می‌شود و بیننده جزئی از این مجموعه به حساب آمد. (Partovi, 2020). پژوهش گونه‌شناسی و مقایسه تطبیقی رویکردهای پژوهشی در مطالعات حوزه زیبایی‌شناسی معماری، مفهوم سازی در خصوص رویکردهای مطالعاتی زیبایی‌شناسی معماری، باید فراتر از

ترجیحات شناختی و یا ادراکی انسان و ارزیابی بلافصل یک اثر (که در یک بافت متحدالمرکز، منفعل، شیء محور است) بسط یابد (Musavian & et). از قرن‌ها پیش به موازات پرداختن به زیبایی شناسی در مباحث فلسفه، هنرمندان و معماران، جستجو برای تدوین علم اثباتی زیبایی شناسی نیز جریان داشته است. به این ترتیب در قرن بیستم زیباشناسی به علم و فلسفه تمام طرح‌ها و شکل‌های زیبا تبدیل شد (Vinchu et al, 2017). زیبایی‌شناسی از آن جهت که کیفیتی درونی و ناظر بر حالات درونی آدمی است ارضاء آن می‌تواند مقدمه‌ای برای رویکرد آدمی به سوی معنویت باشد. (Fahimifar, 2017). می‌توان گفت که یک چیز زیبا ادراکی غنی برای ما ممکن می‌سازد و این زیبایی باعث رضایت ما می‌شود. (Aminzade, 2014). در کل می‌توان تمامی نظرات ارائه شده را تحت عنوان مجموعه قوانین عام زیبایی شناختی به سه قانون وحدت، شدت، پیچیدگی خلاصه کرد. وحدت حد فاصل آشفتگی تا همبستگی، شدت حد فاصل بی‌محتوایی تا آمیختگی با مفاهیم و پیچیدگی حد فاصل یکنواختی تا تنوع را نشان می‌دهد. (Tahbaz, 2015). در این سالها در مورد زیبایی شناسی نوشته‌هایی از فلاسفه، روان‌شناسان و هنرمندان و حتی افراد حرفه‌ای که با طراحی محیط سرو کار دارند به جای مانده است. هدف این افراد درک موجبات لذت و چرایی آن بوده است (Asadpour & et, 2016: 78). ارسطو (۳۸۴ - ۳۲۲ قبل از میلاد) زیبایی را نهادینه کرد. در دوران یونان باستان خلاقیت و استعدادهاى شخصی وارد شدند (Mahdavejad, et al, 2014). معماری به معنای زیبایی، زیبایی ریاضی است که براساس هماهنگی، نظم و تقارن ایجاد می‌شود. ویتروویوس (۱ قرن قبل از میلاد) به عواملی مانند استحکام (فیمیتاس)، سودمندی (سودگرایی) و زیبایی (ونوستاس) در ساخت و سازه توجه می‌کند. در نظر او، زیبایی زمانی اتفاق می‌افتد که معماری ساخت و ساز ظاهر خوشایند و مطلوبی داشته باشد، و هر بخش از آن تقارن درستی داشته باشد. عوامل متعددی در معماری دخیل هستند که باعث می‌شوند، ساخت و ساز زیبا به نظر برسد (Ståhlberg-Aalto, 2019). بحث زیبایی شناسی از دیرباز تاکنون مطرح بوده و در هر دوره تاویل و تفسیر گشته است (جدول شماره ۱).

جدول ۱. تعریف زیبایی شناسی از منظر حکما در بستر تاریخ، ماخذ: (Sadeghi et al, 2018: 6)

Table 1. Definition of aesthetics from the perspective of sages in the context of history, source (Sadeghi et al, 2018: 6)

اندیشمند	تعریف زیبایی شناسی
افلاطون	معتقد به دو نوع زیبایی طبیعی و هندسی بود: هماهنگی، تقارن، نظم.
ویتروویوس	نمایی مطبوع و خوشایند، تقارن اجزاء، تناسب بین اجزاء، ظرافت ظاهری بین اجزاء، تناسب مدوله بین اجزاء و کل. تجهیز ساختمان متناسب با نوع آن، تناسب هزینه با عملکرد و مصالح
پلوتین	تجربه‌ی معنوی و سرچشمه آن روح آن است.
آگوستینس	زیبایی = فرم‌هایی که زائیده‌ی اعداد است؛ مشابه با نظری هی زیبایی. هندسه افلاطون.
لئون باستا	هماهنگی و همخوانی بین اجزاست که به وحدتی منجر شود بر اساس عدد و نسبت و نظمی خاص.

آلبرتی	سرچشمه‌ی زیبایی، وجود فرم‌های قشنگی است که در هماهنگی با فرم کلی قرار دارند.
آندره آپالادیو	زیبا به طور کلی آن چیزی است که محسوسات ما را در جمع به صورتی هماهنگ در بیاورد.
کانت	قائل به دو نوع زیبایی شد: زیبایی طبیعی و زیبایی هنری. دومی را برتر از اولی می‌دانست.
هگل	مفهوم زیبایی را در معماری ارگانیک از طبیعت می‌گیرد. قانون و نظم مبنای ظرافت و زیبایی تکامل یافته‌اند. زیبایی بلکه قانو نمندی نظم، تعادل و وحدت مستتر در طبیعت است.
فرانک لوید رایت	از فرم‌هایی که محصول صنایع مهندسی مدرن هستند؛ استفاده می‌کنند.
لوکوربوزیه	زیبایی در تقابل با امر متعالی، ظهوری مجدد می‌یابد. ایده‌ی زشت، از ریخت افتاده و به ظاهر غیرطبیعی.
پیتر آیزنمن	توازن و تعادل اعضای متناسب بنا و به کار گرفتن تزئین‌هایی که از تن مایه می‌گیرد. هر آن چه دارای روابط ریاضیاتی است یا به عبارتی به گونه‌ای خواص نظم ارقامی در آن نهفته شده باشد؛ زیباست.
معماری ایرانی	انتخاب ابعاد متناسب با نیازها، پیمون یا مدولی، تناسب هندسی. هماهنگی جزئیات تسهیلات و مبلمان و سازه. زیبایی از دو منظر تظاهرات فرمی که شامل نظم و تناسب است و نیز از منظر ادراک ذهنی و تأثیر آن بر مخاطب

با توجه به مفاد جدول مذکور می‌توان تفسیر نمود که معیارهای ناگسستگی در شناخت مبانی زیبایی‌شناسی بر عملکردها و فرم‌ها، نسبت در ارزش‌ها؛ کثرت‌گرایی در معیارهای ارزشی و شکاکیت در مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی است. در ارتباط با این مفهوم دو دیدگاه برای زیبایی‌شناسی مورد تأمل قرار گرفته که عبارتند از: زیبایی‌شناسی تجربی ۱۱ بر تجربیات فردی متکی بوده و دارای چهار موضع‌گیری است که عبارتند از: الف) رویکرد نظریه‌ی اطلاعات، که محیط را مجموعه‌ای از پیام‌های محرک می‌داند و لذت بخش بودن پیام را وابسته به ساختار اطلاعات می‌داند. ب) رویکرد معناشناسی که به جای اتکا به الگوی ساختار محیط بر معنای عناصر محیط در تداعی آگاهانه میان موضوع یا اثر و یک انگاره متکی است. رویکرد نشانه‌شناسی که از زبان‌شناسی؛ گرفته شده و نوعی گسترش معناشناسی است. این رویکرد با تأکید بر در تداعی معانی، از طریق نشانه‌شناسی با نظام‌های فرهنگی معانی محیط‌های طبیعی و ساخته شده سروکار دارد. رویکرد روان‌شناسی زیست‌شناختی که ریشه در روان‌شناسی گشتالت دارد. طبق این رویکرد میزان انگیختگی یک فرد با ادراک او از جالب بودن محیط همبستگی دارد. سطح انگیختگی وابسته به ساختار محیط، شخصیت، انگیزش و نیازهای فردی است (Soleimani & Mandgari, 2016: 68). زیباشناسی نظری مانند پژوهش‌های روان‌شناختی اولیه، بر تحلیل درونی و باورهای شخصی از مفهوم زیبایی و خوشایند بودن محیط استوار است. چنین تحلیل‌هایی تحت عنوان هرمنوتیک؛ پدیدارشناسی؛ وجودی و سیاسی؛ که همگی فلسفی‌اند، انجام شده‌اند. هرکدام از این رویکردها به سهم خود به شناخت هنر کمک می‌کنند، ولی تنها گروهی از پژوهشگران مدل‌های ماهیت تجربه‌ی زیبایی‌شناسی را بر مبنای نظریه‌های روان‌شناختی و تحلیل درونی تدوین کرده‌اند که مکاتب مختلفی را در بر می‌گیرد (همان). به عقیده سانتایانا (۱۸۹۶) می‌توان اظهار نمود انواع رویکردهای ارائه شده از زیباشناسی ضمن مجزا بودن، مکمل و قابل تطبیق با

یکدیگرند. به طور مثال رویکرد نظریه اطلاعات قابل تطبیق با چارچوب نظریات سانتایانا است چراکه ارزش حسی یکی از اجزای تجربه زیبایی‌شناسی را تشکیل می‌دهد و ارزشهای فرمی از ساختار پیام به دست می‌آید (جدول ۲).

جدول ۲. عناصر و مفاهیم زیبایی‌شناسی در معماری ماخذ: (Research findings, 2022)

Table 2. Elements and concepts of aesthetics in architecture Source: (Research findings, 2022)

عناصر	تعریف
فرم	ترکیبی از خطوط و رنگ‌ها به روشی مشخص. اشکال و روابط ثابت و همچنین نسبت این اشکال احساسات زیبایی‌شناسی را در ما بیدار می‌کند.
مواد	این مواد ساختمانی است که نمای و شکل آن را تعیین می‌کند. مواد مختلف می‌توانند تضاد ایجاد کنند و از عناصر تأثیرگذار در معماری هستند.
مکان	مکان و موقعیت یک شکل در یک ترکیب کلی می‌تواند بر وزن آن تأثیر بگذارد. به عنوان مثال اگر یک شکل در یک ترکیب ساختاری ترکیب شود، یعنی جدا نباشد، اما مربوط به بقیه سازه باشد، سنگین تر به نظر می‌رسد.
هماهنگی	هماهنگی (همزمانی) در معماری به معنای نظم و انطباق در بین تمام قسمتهای ظاهری است. هارمونی یکی از مبانی زیبایی‌شناسی معماری است اما فقط به مورد سوم محدود نمی‌شود بعد (بعد فضا). حتی مواد، رنگ و ساختار سطح نیز باید با یکدیگر همخوانی داشته باشند و به عنوان یک نظم کلی و کامل محاسبه شوند.
علائم	هر پیام و پیام تصویری توسط علائم ارسال می‌شود. تمام مسائل مربوط به علائم در نشانه‌شناسی یا به عبارت دیگر در علم علائم مورد مطالعه قرار می‌گیرند.
تزیینات	این به عنوان علائم درک (پذیرش) شناخته می‌شود. کاملاً فیزیکی است و به عنوان عناصر لازم در نظر گرفته نمی‌شود. با این حال، این بدان معنا نیست که این عناصر زائد و بی فایده هستند. نقش تمام تزیینات معماری حفظ طرح کلی است.
توده و فضا	حالتی است که در آن صورت مختلف یک کل ارضا کننده و هماهنگ است و هیچ چیز خارج از تناسب یا بی جهت به زیان دیگران مورد تاکید قرار نمی‌گیرد.
تناسب	تناسب اصطلاحی است که برای توصیف رابطه بین دو چیز با اندازه‌های مختلف به کار می‌رود. در معماری ما به دنبال رابطه متناسب بین فضاها و اندازه بدن انسان هستیم.
کنتراست	توزیع برابر وزن بصری در یک طرح است. تعادل بصری در اطراف یک محور عمودی رخ می‌دهد؛ چشم‌های ما باید وزن بصری یکسانی در دو طرف محور داشته باشند. ما موجودات دو جانبه هستیم و حس تعادل ما ذاتی است. کنتراست یک اصل هنر است. رنگ‌های سفید و سیاه بزرگ‌ترین درجه کنتراست را ایجاد می‌کنند. رنگ‌های مکمل نیز به شدت با یکدیگر کنتراست دارند.
الگو	الگو یک ساختار زیربنایی است که سطوح یا ساختارها را به شیوه‌ای سازگار و منظم سازماندهی می‌کند. تزیین آن چیزی است که به ساختمان یا هر ساختار دیگری برای بهبود ارزش زیبایی‌شناختی و ظاهر آن اضافه می‌شود.
ریتم	تکرار عناصر هنری به صورت منظم یا چرخه‌ای برای ایجاد علاقه، حرکت و یا هماهنگی و وحدت. ریتم می‌تواند تصادفی، منظم، متناوب، جاری و پیشرونده باشد. دسته‌های الگو شامل موزاییک، شبکه، مارپیچ، پیچ و خم‌ها، امواج، تقارن و مقاطع هستند. وقتی نقش‌ها یا عناصر تکرار می‌شوند، جایگزین می‌شوند، یا در غیر این صورت مرتب می‌شوند، فواصل بین آن‌ها یا چگونگی همپوشانی آن‌ها می‌تواند ریتم و حس حرکت را ایجاد کند. در ریتم بصری، نقش مایه‌های طراحی به ضربان تبدیل می‌شوند.
وحدت	وحدت رابطه بین عناصر بصری است که به همه عناصر کمک می‌کند تا با هم عمل کنند. وحدت یک حس وحدت به یک تصویر بصری می‌دهد. به عبارت دیگر، کلمات و تصاویر برای ایجاد معنا با هم کار می‌کنند.

عناصر زیبایی شناسی

عناصر معماری از ویژگی‌های بصری و زیبایی برخوردار بوده و به عنوان بخش مهمی از ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و اجزای کالبدی معماری محسوب می‌شوند. طرح و فرم عناصر معماری در یک کالبد مفهومی و کاملاً سازگار با عملکرد مورد انتظار با توجه به توجیحات فنی و منطبق با جنبه‌های بصری داخلی و خارجی محیط و کالبد معماری در نظر گرفته می‌شود (Moore, 2019). بخشی از این عناصر به صورت ساختار اصلی (فیزیکی؛ ابعاد، تناسب، رنگ و...) بنا و بخشی به عنوان جنبه مفهومی و معنایی (نماد و نشانه‌ها)، و بخش زیادی دیگر به عنوان الحاقات (جنبه تزئینی و معنایی) معماری در نظر گرفته می‌شود. زیبایی و کسب لذت از عناصر معماری نیز پیرو ویژگی‌های ساختاری "فیزیکی و بصری"، جنبه‌های مفهومی و نمادین "نماد و نشانه‌ها" و جنبه‌های الحاقی و تزئینی در نظر گرفته شده‌اند چرا که این عوامل با کلیت زیبایی کالبد فیزیکی معماری، تجربه‌های زیبایی‌شناسی و ادراکات حسی افراد در ارتباط است (Karimi & Moradi, 2020: 6). بنابر ماهیت اثر معماری، نمی‌توان اصول زیبایی‌شناسی را چون ضوابط و قواعدی تلقی کرد که بر آن اساس بتوان اثر مشخصی را خلق کرد. در مبانی نظری معماری، اصول همچون وحدت، تقارن، تعادل، تداوم، وزن و آهنگ، مقیاس و تناسب، بیش از آنکه بتوانند دستاویزی برای موضع نقادانه باشند، مفاهیم و موضوعاتی هستند که این مجال را برای منقد فراهم می‌کنند تا یافته‌های خود را از اثر معماری، در قالب آن منظم کند. این موضوعات در شکل گسترده خود شامل مباحث مختلفی چون فرم، سطح، حجم، ساماندهی، روابط فضایی، تناسب، سلسله مراتب، و امثال آن هستند (Ayvazian, 2002: 66).

جدول ۳. مقایسه زیبایی در معماری سنتی و مدرن (Izadi and Akrami, 2016: 77)

Table 3. Comparison of beauty in traditional and modern architecture reference (Izadi and Akrami, 2016: 77)

عوامل	معماری سنتی	معماری متجدد (مدرن)
درونی	طبیعت‌گرایی	ماشین‌گرایی
	مردم‌گرایی	انسان‌محوری
	توجه به معبود	توجه به خود
	منافع جمعی	منفعت‌طلبی فردی
	هویت	عدم هویت
	پشتوانه تفکر	عدم پشتوانه تفکر
ظاهری	ظرافت	عظمت
	نظم	آشفتنگی
	ساده	پیچیده

مطالعات انجام شده نشان می‌دهند معماری سنتی که بیانگر مؤلفه‌هایی از کیفیت و زیبایی است که عبارتند از: ۱- تأکید بر عناصر طبیعت از طریق جلوه بخشی به پنج عنصر طبیعی چون: آسمان، درخت، آب، خاک و نور؛ ۲- جلوه بخشی به فضا در دید و ادراک ناظر از طریق ایجاد تضاد، بسط فضایی، ایجاد هم پوشانی و تداخل فضایی و ایجاد دیدهای متوالی از طریق جداره‌ها و مرز بندی شفاف و ایجاد تصاویر مجازی؛ ۳- تجلی وحدت در نظم و سادگی با استفاده از عواملی چون تقارن موضعی در اجزا کالبدی بنا و پلان؛ هندسه مرکزگرا در فضای کالبدی و پلان - به کارگیری ریتم و تکرار به منظور یکپارچگی و پیوستگی - استفاده از عناصر هم خانواده و هارمونی در اجزا؛ ۴- تجلی معنا و ایجاد هم ذات پنداری با فضا با توجه به پدیده‌های ذهن آشنا، عناصر و تزیینات خاطره برانگیز نمادین. وجود این مؤلفه‌ها می‌تواند منجر به بروز پیامدهایی چون: حظّ بصری؛ حظّ شنوایی؛ حظّ بویایی، تجرید فرایند حیات؛ دل‌باز شدن فضا و افزایش عمق دید ناظر در فضا، ایجاد حس تعلق و پاسخگویی به بعد «کمال گرای» انسان باشد. از سوی دیگر معیارهای زیباشناسی خانه‌های سنتی قابل تطبیق با سه مرتبه زیبایی شناسی نمادین (توجه به معانی- نشانه‌ها): پیام‌های پیچیده‌ای که به طور مستقیم قابل دریافت نیستند، زیباشناسی فرمی (توجه به ساختار محیط و پیام‌هایی قاعده مند و دارای نظم) و زیباشناسی حسی (واکنش مثبت نسبت به محرکهای خارجی از طریق حواس و بدون دخالت ضمیر خودآگاه- لذت آنی) است. بنابراین سه مرتبه معنا، ساختار فرم، زیباشناسی حسی سه عامل اصلی در ادراک زیبایی هستند (Soleimani & Mandgari, 2016: 77). کیفیت‌های زیبایی شناسی به تعدادی از اصول اولیه قابل تقسیم هستند: ۱- وحدت ۲- تناسب ۳- مقیاس ۴- تعادل ۵- تقارن ۶- ریتم (قائمی فر، ۱۳۹۵: ۴). در این نوشتار کدهای مربوط به دو خانه به عنوان نمونه از خانه ای تاریخی دوره قاجاریه در شهر تبریز به شرح ذیل مورد بررسی قرار گرفته است که عبارتند از:

جدول ۴. برخی کدهای استفاده شده در تفسیر زیبایی شناسی خانه‌های تاریخی

Table 4. Some codes used in the aesthetic interpretation of historical houses

نام بنا	تزیینات به کار رفته در داخل بنا/ تزیینات به کار رفته در نمای خارجی	نقوش به کار رفته در تزیینات
خانه مجتهدی	گچبری، طراحی اسلیمی / گچبری، آجر	حیوانات افسانه‌ای با سر انسان و بدن شیر - گل و گیاه به شکل پیچک و پرندگان شکار شده - گل و بوته و طرح‌های اسلیمی
خانه قدکی	آینه کاری، نقاشی، گچبری، مقرنس / شیشه‌های رنگین آجر، چوب	نقاشی گل و مرغ، گیاهان تزیینی و اسلیمی

در رابطه با پژوهش حاضر تحقیقات مختلفی در داخل و خارج کشور انجام شده که به تعدادی از آنها اشاره می‌شود. جمالی و خندانی (۱۴۰۰)، در تحقیقی با عنوان، مطالعه تطبیقی ساختار کالبدی خانه‌های سنتی دوره قاجار در شهر تهران

و تبریز، یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که معماری مسکونی قاجار در گذر از جهان سنت به تجدد، با استقرار برونگرایی به جای درونگرایی و اعمال تغییرات کالبدی و فضایی و تزئینات معماری، تحولی عظیم را پشت سر نهاده است. این تغییرات، تحت تاثیر رویکردها و عوامل مختلف نظری و اجتماعی در بخش‌های مختلف ایران متفاوت بوده، به گونه‌ای که نمود تجدد و فرهنگ غربی در خانه‌های تهران بیشتر از تبریز بوده است (Jamali & Khandani, 2020).

معنی‌زاده ترشیزی و همکاران، (۱۳۹۹). واکاوی جایگاه تعاملات اجتماعی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی در شهر کاشمر، یافته‌ها نشان می‌دهد رفتاری از قبیل تهیه نذری، برگزاری مراسم، شب‌نشینی، بازی با فرزندان، استقبال از مهمان، سفره انداختن و استراحت کردن در شب به صورت جمعی به عنوان عمده فعالیت اجتماعی داخل این خانه‌ها است. با تحلیل این رفتار در بستر فضایی آن‌ها، هشت مؤلفه در معماری خانه‌ها شناسایی شد که شاخصهای مهمی در تعیین سطح تعاملات اجتماعی این خانه‌ها محسوب می‌شوند که عبارت‌اند از ارتباط با فضای باز، دسترسی‌ها، فاصله کارکردی، مبلمان فضا، محوریت حرکتی، تعدد و تنوع فضایی، شفافیت و تداوم فضایی، انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری. عابدی و محمدیان یامی (۱۳۹۷) در مطالعه خود در رابطه با زیباشناسی معماری اسلامی، نتایج نشان می‌دهند که تناسب و توزان، مقیاس، تکرار و تناوب، تقارن، تعادل، مرکزیت، هماهنگی، تشابه، تنوع و تضاد، نظم، نظم در بی نظمی، حرکت و آرامش، نور، آب، رنگ، شفافیت، فرم و صورت و تزئین عوامل اصلی ایجاد زیبایی بخش ساختمانها در معماری اسلامی هستند (Abedi & Mohammadian Yami, 2018). عنایستانی و جهان تیغ، (۱۳۹۷)، در بررسی عوامل مؤثر بر تجلی حس زیبایی شناختی سکونتگاه های روستایی در منطقه سیستان نتایج روش تحلیل سلسه مراتبی فازی نشان می دهد که در بین عوامل چهارگانه، عامل کالبدی - فیزیکی با ضریب تأثیر (۰/۵۹) درصد رتبه اول و عامل اجتماعی - فرهنگی با ضریب تأثیر (۰/۲۹) درصد، رتبه دوم را بدست آورده است. همچنین ابعاد اقتصادی و طبیعی به ترتیب با ضریب (۰/۰۷) و (۰/۰۵) درصد، رتبه های سوم و چهارم را به خود اختصاص دادند. با هدف رتبه بندی جاذبه های زیباشناختی روستاهای مورد مطالعه، با استفاده از تکنیک (GRA)، مشخص گردید که از بین ۱۵ روستای مورد مطالعه، تعداد ۶ روستا دارای ضریب مطلوبیت بالای ۰/۵۰ درصد به ایده آل مثبت هستند که در این بین، روستاهای قلعه نو، سه کوهه و سه قلعه با ضرایب (۰/۰۰۱)، (۰/۸۱۰) و (۰/۶۵۸) درصد بالاترین پتانسیل های زیبا شناختی روستایی را دارند. از طرف دیگر، ۹ روستا ضریب نزدیکی به ۵۰ درصد ایده آل مثبت داشته اند که در این بین روستاهای لوتک، شهرک گلخانی و قرقری به ترتیب با ضرایب (۰/۲۸۶)، (۰/۳۰۴) و (۰/۳۲۴) درصد، بیشترین فاصله را با ایده آل مثبت دارند و از نظر مدیران روستایی دارای جاذبه ی زیباشناختی پایینی نسبت به سایر روستاهای نمونه می باشند. (Anabestani & Jahan Tigh, 2018). ایمانی و ظفرمندی (۱۳۹۶) در مقاله مبادی سلیقه در معماری، نتایج نشان می دهند که توجه اهل نظر در مورد حس زیبایی شناسی، به دو امر معطوف می شود: نخست آنکه اگر چه تجربه زیبایی شناسی با حواس آغاز می شود اما با آن پایان نمی پذیرد؛ زیرا دیدن رنگ‌ها، شکل‌ها، فضاها در آثار هنری و معماری با تیرگی و روشنی، نرمی و زبری،

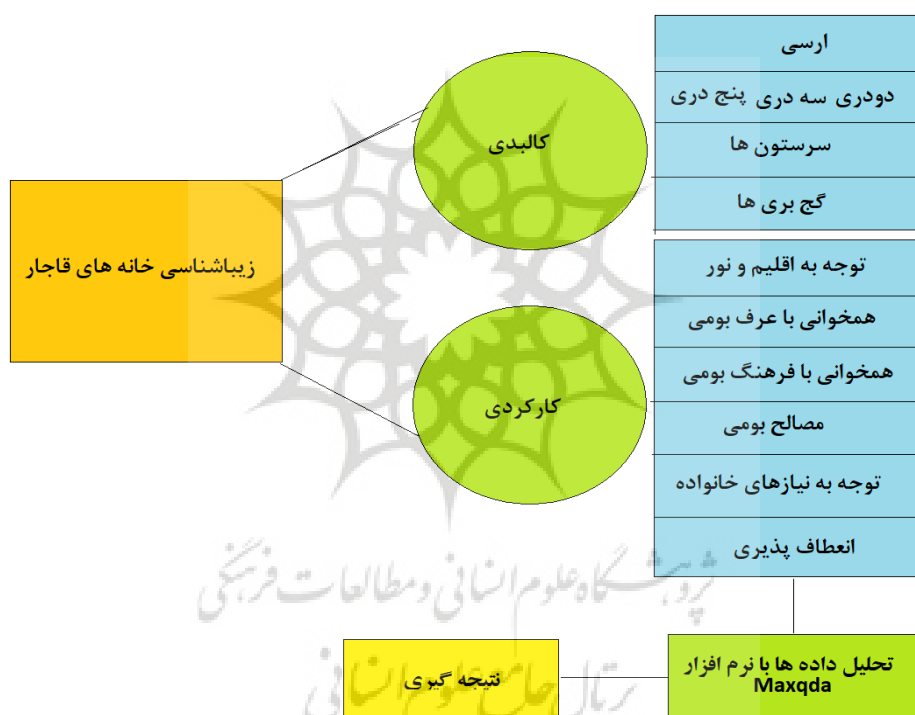
دوری و نزدیکی فاصله صحنه‌ها و رویدادها همراه است که طی فرایند ادراک حسی به تولید معنا می‌انجامد. دوم اینکه ادراک حسی و زیبایی‌شناسی ادراک جنبه‌های معینی از متعلق ادراک است و لازم نیست محدود به آثار هنری و معماری یا مصنوعات انسان باشد (Imani & Zafarmandi, 2017). بمانیان و همکاران (۱۳۹۱)، در مقاله خود با عنوان (بررسی اصول زیبایی‌شناسی در معماری خانه‌های سنتی ایرانی در خانه‌های تاریخی شهر قزوین)، نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان دهنده این موضوع است که تناسب هندسی، تناسب فضایی باز و بسته و تناسب در قرارگیری فضاها، همچنین سلسله مراتب در قسمت ورودی خانه‌ها، و نیز از ورودی تا فضاهای داخلی، وجود تقارن و... در همه نمونه‌ها وجود دارد و این مطلب توجه خاص معماران ایرانی به اصول زیبایی‌شناسی را نشان می‌دهد. روش مورد استفاده در این پژوهش تفسیری تاریخی بوده و تحلیل‌های مربوط به بناها با روش استدلال منطقی صورت گرفته است (Bemanian et al, 2012). داوگلایت و گرازولویسیوت-ویلنیکسکه (۲۰۲۱)، رابطه اخلاق و زیبایی‌شناسی در معماری پایدار منطقه دریای بالتیک، نتایج نشان می‌دهد که فقدان تمایز زیبایی‌شناختی ساختمان‌های پایدار تایید شده می‌تواند به فقدان معیارهای فرهنگی و زیبایی‌شناسی در سیستم‌های رتبه‌بندی پایداری ساختمان مرتبط باشد. (Daugelaite & Grazuleviciute, 2021). ژانگ (۲۰۲۰)؛ تحلیل زیبایی‌شناسی فرم معماری بر اساس شناخت تصویر، نتایج مطالعات نشان داد این امکان وجود دارد که با توجه به قابلیت‌های زیبایی‌شناسی محیط‌های آموزشی، بتوان فضاهایی را طراحی کرد که پتانسیل‌های موجود را در افراد شکوفا سازد و دامنه‌ای از ویژگی‌های زیبایی‌شناسی را برای فراگیران به ارمغان آورد، که بتواند هماهنگی، آرامش، قدرت‌مندی، دلپذیری، پراحساسی و گیرایی در آنان ایجاد کند (Zhang, 2020). استانکویک و همکاران (۲۰۱۹)، تأثیر سیستم‌های هوشمند بر زیبایی‌شناسی معماری، نتایج نشان داد اخیراً استفاده از مواد مدرن و دستاوردهای جدید در معماری در سراسر جهان، مسئله رابطه زیبایی‌شناسی معماری و فناوری را به واقعیت تبدیل کرده است (Stankovic et al, 2019). لستاری و آلمسیا (۲۰۱۹)، در تحقیقی با عنوان ارتقاء فناوری زیبایی‌شناسی معماری مدرن، نتایج نشان می‌دهد، زیبایی‌شناسی (زیبایی) را در معماری می‌توان با دو ویژگی یعنی ویژگی احساسی و فکری مشخص کرد (Lestari & Alamsyah, 2019). ابرو (۲۰۱۸) زیبایی‌شناسی پایدار در معماری، نتایج نشان داد، تازگی و مفاهیم مربوط به مدرنیته و خلاقیت، امروزه به اهداف اصلی تولید زیبایی‌شناسی معاصر و همچنین معیارهای اصلی ارزیابی آن در ساختمان‌سازی و پایداری ساختمان تبدیل شده‌اند (Abreu, 2018). عبدالله علی (۲۰۱۸)، تأثیر لوکوربوزیه بر ظهور ارزش‌های زیبایی‌شناختی در معماری مدرن قبرس، نتایج نشان داد بسیاری از شواهد در مورد ظهور ارزش زیبایی‌شناسی در معماری مدرن مسکونی قبرس در مورد تأثیر اصول لوکوربوزیه و بکارگیری آنها در گفتمان معماری مدرن وجود دارد. (Abdullah Ali, 2018). هاردرسون (۲۰۱۶)، در تحقیقی با عنوان زیبایی‌شناسی مدرنیستی و نقص‌های ساختمانی: مطالعه‌ای درباره نحوه برخورد با عیوب ساختمان در ادبیات معماری، نتایج نشان داد که در طراحی ساختمان‌های مدرن به کارگیری زیبایی‌شناسی می‌تواند به رفع نقض در طراحی ساختمان کمک کند (Hardarson, 2016).

(2016). بنابراین باتوجه به مطالعات پیشین انجام شده جنبه نو آوری تحقیق حاضر این است که در شهر تبریز خانه‌های سنتی و بخصوص دوره‌ی قاجار از نظر زیبایی شناسی کالبدی و اقلیمی بطور همزمان استفاده نشده است و تنها بصورت کلی به مطالعه ساختار خانه‌های قدیمی شهر تبریز پرداخته شده است.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق حاضر بصورت توصیفی- تحلیلی و کیفی می‌باشد که از طریق مصاحبه ساختاری نیمه‌عمیق با متخصصین معماری و اساتید معماری انجام گرفته و بر مبنای رویکرد استقرائی و به روش تئوری برخاسته از زمینه انجام شده است. در این روش پژوهشگر در پی آن است که فارغ از ارائه باورها و تصورها، اجازه دهد شرایط طبیعی محیط، داده‌ها را تعیین کنند که از این طریق نظری‌های از میان داده‌ها به تکوین برسد. در نوشتار حاضر از طریق تکنیک دلفی و از طریق مصاحبه عمیق با ۱۶ تعداد از متخصصین در زمینه‌های مرتبط به معماری انجام و مصاحبه‌ها همچنین با استفاده از ضبط صوت انجام گرفته است. زیرا از آنجا که میزان ژرف نگری محقق و امکان مصاحبه‌های عمیق با ساکنین، یکی از عوامل اصلی انجام پژوهش‌های کیفی است، معیار انتخاب نمونه‌های موردی، امکان حضور مستمر محقق و داشتن تعلق خاطر شخصی به محیط و امکان مصاحبه مستمر و نظام مند با کاربران بوده است. محقق در طی روند مصاحبه، در جستجوی مؤلفه زیبایی بخش خانه‌های سنتی دوره قاجار در تبریز، از مصاحبه شونده‌ها می‌خواست: زیبایی خانه‌های سنتی را توصیف کنند؟ و عواملی را که منجر به زیبایی این خانه‌ها شده است را با ذکر دلیل، شرح دهند؟ بعد از استخراج داده‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از شیوه‌ی رهیافت نظامند^{۲۱} و صوت پاسخ دهندگان با استفاده از نرم افزاری به نام تحلیل داده‌های کیفی "مکس کیو دی‌ای" به کمک رایانه، کدبندی خواهند شد دلیل استفاده از نرم‌افزار تحلیل کیفی اینکه، این نرم‌افزار نسبت به سایر نرم افزارهای مشابه خود سازگاری بیشتری با زبان فارسی دارد. به طوری که در تایپ اسناد، ویرایش اسناد و درک‌گذاری، مراحل مختلف کدگذاری و تحلیل می‌توان از قابلیت سازگاری با زبان فارسی استفاده کرد. فرآیندهای تکنیک‌های پرس و جو با شناسایی تمام متغیرهای مرتبط با این مطالعه انجام شده است. مراحل انجام تجزیه و تحلیل کیفی حاضر شامل سه مرحله (با الهام از روش تحلیلی گراندد تئوری) به انجام رسیده است. نخست: کدگذاری باز، دوم: کدگذاری محوری، سوم: کدگذاری انتخابی بوده است. کدگذاری باز: بخشی از فرایند تحلیل داده‌هاست که به خردکردن، مقایسه سازی، نامگذاری، مفهوم پردازی و مقوله‌بندی داده‌ها می‌پردازد. طی کدگذاری باز، داده‌ها به بخش‌های مجزا خرد شده و برای به‌دست آوردن مشابهت‌ها و تفاوت‌هایشان مورد بررسی قرار می‌گیرند. کدگذاری باز دربرگیرنده رویه‌های زیر است. کدگذاری محوری: کدگذاری محوری مرحله دوم تجزیه و تحلیل در نظریه‌پردازی زمینه‌بنیان است. هدف این مرحله برقراری رابطه بین مقوله‌های تولید شده در مرحله کدگذاری باز است. این کدگذاری، به این دلیل محوری نامیده شده که کدگذاری حول محور یک مقوله تحقق می‌یابد. در این مرحله پژوهشگر یکی از

مقولات را به عنوان مقوله محوری انتخاب کرده، آن را تحت عنوان پدیده محوری در مرکز فرایند، مورد کاوش قرار داده و ارتباط سایر مقولات را با آن مشخص می‌کند. کدگذاری انتخابی: پدیده مورد نظر، ایده و فکر محوری، حادثه، اتفاق یا واقعه‌ای است که جریان کنش‌ها و واکنش‌ها به سوی آن رهنمون می‌شوند تا آن را اداره، کنترل و یا به آن پاسخ دهند. پدیده محوری با این سؤال اصلی همراه است که داده‌ها به چه چیزی دلالت می‌کنند؟ مقوله محوری ایده (تصور) یا پدیده‌ای است که اساس و محور فراگرد است. این مقوله همان عنوانی (نام یا برجسب مفهومی) است که برای چارچوب یا طرح به وجود آمده در نظر گرفته می‌شود. مقوله‌ای که به عنوان مقوله محوری انتخاب می‌شود باید به قدر کافی انتزاعی بوده و بتوان سایر مقولات اصلی را به آن ربط داد.

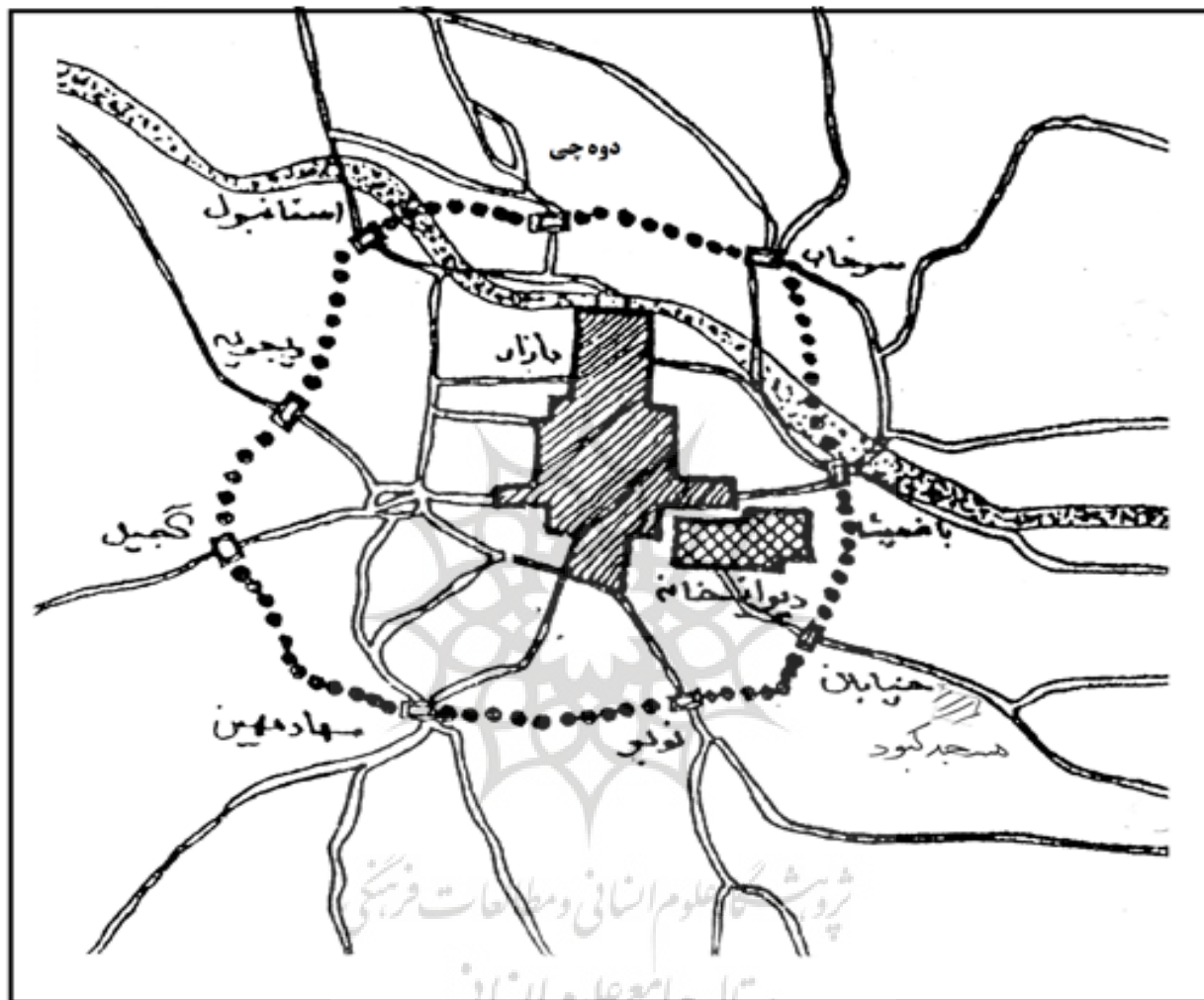
شکل ۱. مدل مفهومی مطالعه

Fig 1. Research conceptual model

معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه تحقیق حاضر بخش مرکزی شهر تبریز است. شهر تبریز مرکز استان آذربایجان شرقی، با جمعیت دو میلیون نفر در شمال غرب کشور و به عنوان دروازه ورودی به کشورهای اروپایی است. این شهر همواره مهد تمدن و فرهنگ بوده است (Zeynali Azim, 2020).

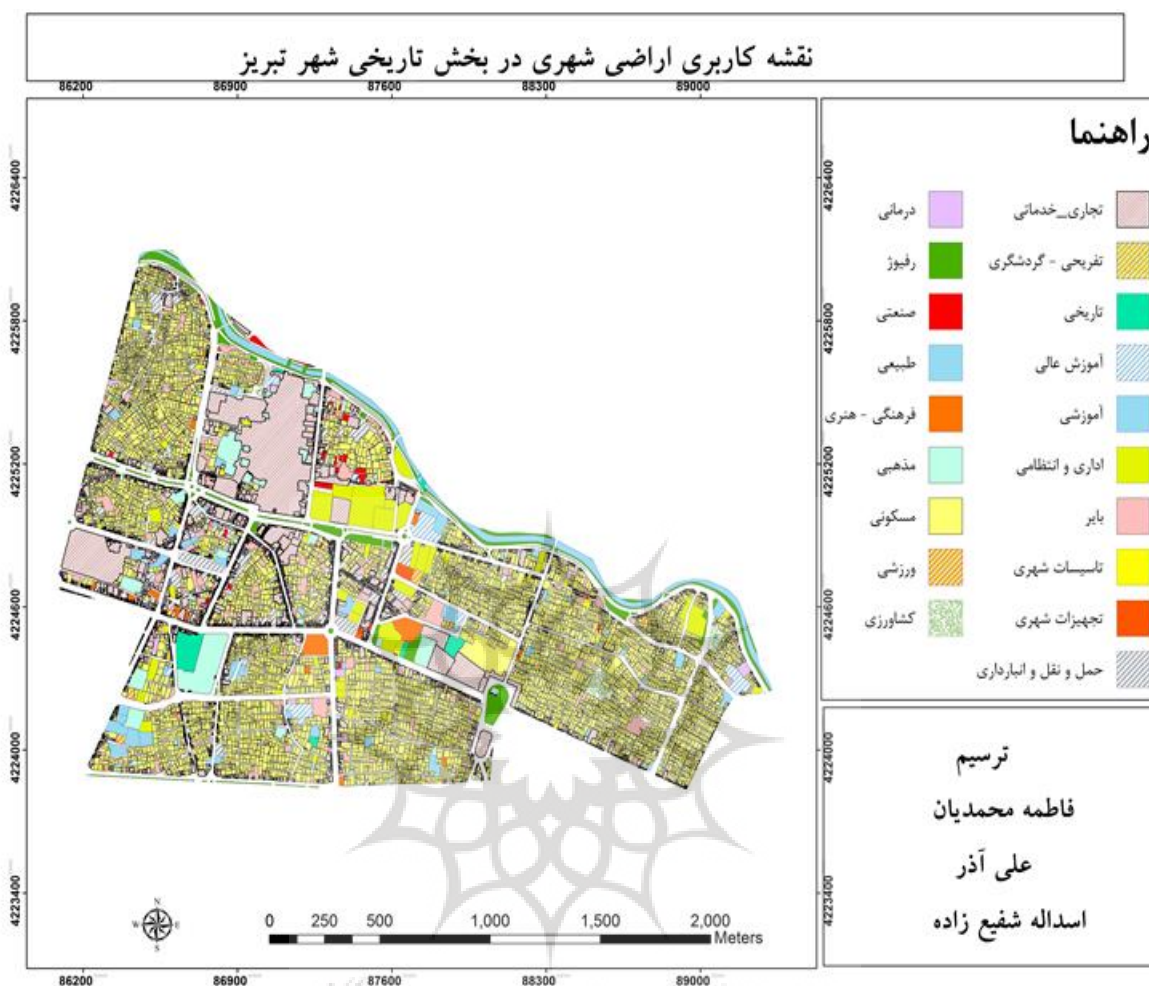
تاریخ شهر تبریز به زمان اورارتویی‌ها می‌رسد و قدمتی بیش از ۷ هزار سال دارد. متاسفانه زلزله‌های پی در پی، باعث

تخریب آثار تاریخی شهر شده است و بیشتر ابنیه تاریخی مانده تبریز، متعلق به دوره قاجار است.

شکل ۲. محدوده بخش مرکزی، بازار و باروری قدیمی (حصار) شهر تبریز (Research findings, 2022)

Fig2. The scope of the central part, market and old rampart(fence) of Tabriz city (Research findings,2022)

شکل ۳. محدوده مورد مطالعه (Research findings, 2022)

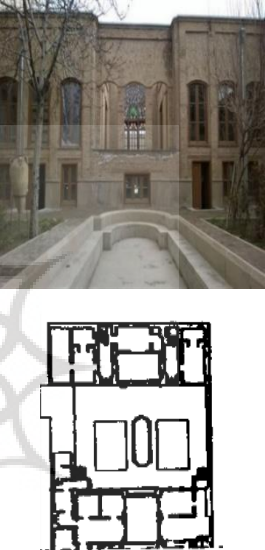

Fig3. The scope of the study (Research findings, 2022)

بحث و ارائه یافته‌ها

در ادامه، دو مورد از خانه‌های دوره قاجار بنام خانه‌های مجتهدی و قدکی مورد بررسی قرار گرفته و عکس و پلان آنها نیز در جدول آورده شده است (جدول ۵).

جدول ۵. عکس پلان و ویژگی‌های مسکن دوره قاجار شهر تبریز ماخذ: نگارندگان

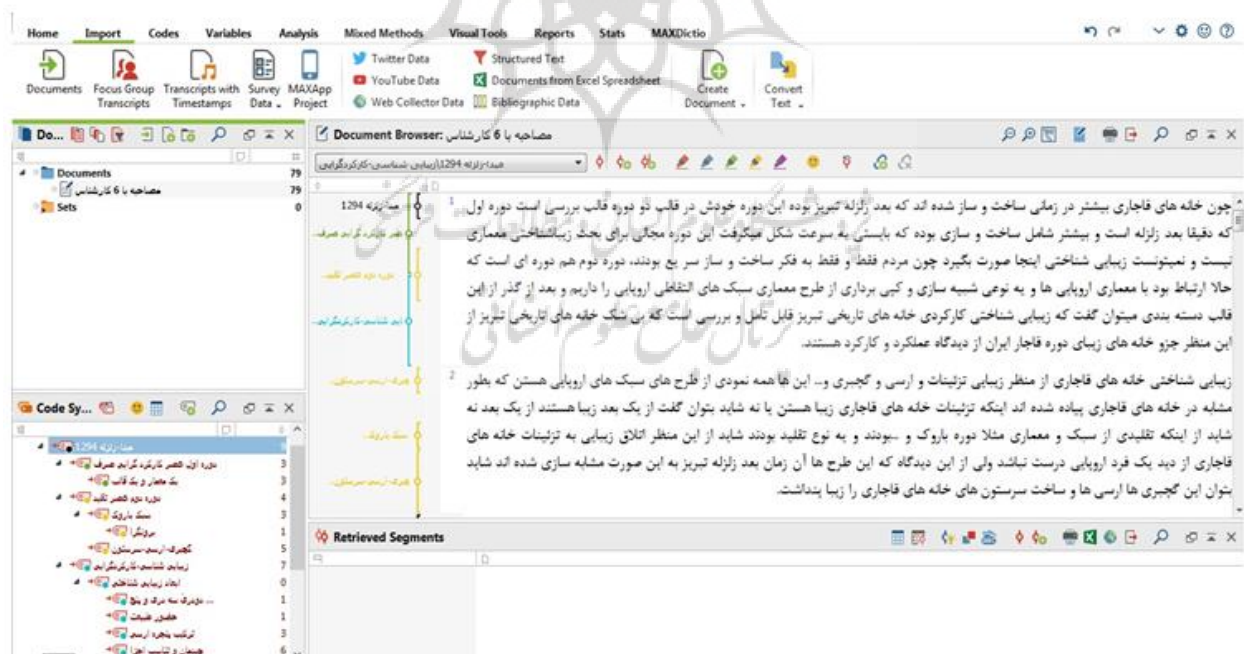
Table 5. Photo of plan and features of Qajar period houses in Tabriz city Source: Authors (Research findings, 2022)

ویژگی‌ها	عکس بنا/پلان	نام بنا
<p>خانه‌ی مجتهدی که نام آخرین مالک آن را بر خود دارد، یکی از خانه‌های قدیمی تبریز در خیابان جمهوری اسلامی است. خانه دو بخش مجزای شمالی و جنوبی دارد. بخش بیرونی آن با توجه به سبک معماری آن، احتمالاً متعلق به اواسط دوره قاجار و بخش الحاقی متعلق به اواخر دوره قاجار است. بنای جبهه شمالی مجموعه را با توجه به آجر کاری نمای آن، می‌توان به اوایل دوره پهلوی نسبت داد. بنای جنوبی، بیرونی است که یک طنبی به شکل چلیپا، دو راهرو جانبی و دو اتاق گوشواره در دو طرف دارد. به ظلع شمالی طنبی، در دوره‌های بعد بخش‌هایی الحاق شده است از جمله دو ردیف اتاق که باز شوهایی به حیاط خلوت پشت طنبی و باز شوهایی به حیاط شمال مجموعه دارند. این خانه چند ورودی مجزا دارد.</p>		خانه مجتهدی
<p>این خانه و خانه بهنام و خانه گنج‌های زاده جمعا از کاربری مسکونی به کاربری آموزش عالی تغییر عملکرد داده و جزء مجموعه دانشگاه هنر اسلامی تبریز می‌باشد و در محور تاریخی و فرهنگی تبریز واقع شده است. بنا متعلق به اواسط دوره قاجار بوده و در دو دوره تکمیل شده است و شامل اندرونی و بیرونی است. از سردر به هشتی و از هشتی به حیاط باغچه وارد می‌شود. طنبی بزرگ شرقی- غربی است. پنجره‌های اروسی آن با شیشه‌های رنگی به شمال و جنوب باز می‌شود. ایوان ستوندار در جنوب طنبی رفیع و بلند است. ارتفاع ستونهای ایوان شمالی معادل ارتفاع طنبی است. اتاقهای گوشوار در طرفین طنبی قرار گرفته است. زیر اتاق طنبی حوض خانه است. سقف حوضخانه گنبد با کادر بندی آجری و با سکوها جانبی و حوض سنگی دارای جلوه خاصی است. اندرونی دارای اتاقهایی در اضلاع شرقی و غربی حیاط می‌باشد. تناسب معماری، وسعت ساختمان و تنوع طاقها و گنبدها در سقف زیرزمینها جالب توجه است. علاوه بر تناسب کلیه اندامهای بنا که چشمگیر است، نمای ساختمان دارای انواع طرحهای آجری است. ظرافت اروسی‌ها، آئینه کاری و گچبری سقف ایوان و تنوع کاربردیهای آجری، آرایش حوض و باغچه و رف بندی اتاق با کیفیت عالی است.</p>		خانه قدکی

تحلیل نظرات کارشناسان در زمینه خانه‌های دوره قاجار شهر تبریز

نظرات ۶ کارشناس حوزه معماری بر مبنای حوزه‌های اصلی جمع‌آوری گردید. این نظرات در نرم‌افزار ۲۰۱۸ MAXQDA وارد شد. در ابتدا کدگذاری آزاد در قالب مفاهیم پراکنده مورد توجه کارشناسان به انجام رسید. سپس، با استفاده از روش کدگذاری محوری در قالب ۵ مقوله، ۷۹ کد مفهومی و کد فرعی تنظیم گردید. در ادامه، شمای کلی

فرآیند انجام شده در انرم‌افزار، ماتریس شناسایی شده و ماتریس رنگی مرتبط با مقوله‌ها و عوامل ترسیم و ارائه شده است.

شکل ۵. نمای کلی فرآیند تعریف شده در نرم‌افزار MAXQDA

Fig 5. Overview of the process defined in MAXQDA software

در صفحه بعد ماتریس ۷۹ عددی مرتبط با مقوله‌ها، کدهای مفهومی با توجه به نظرات ۶ کارشناس ارائه شده است. شکل ۶. ماتریس حوزه‌ها و مقوله‌ها ی مرتبط با معماری خانه‌های قاجار در تبریز

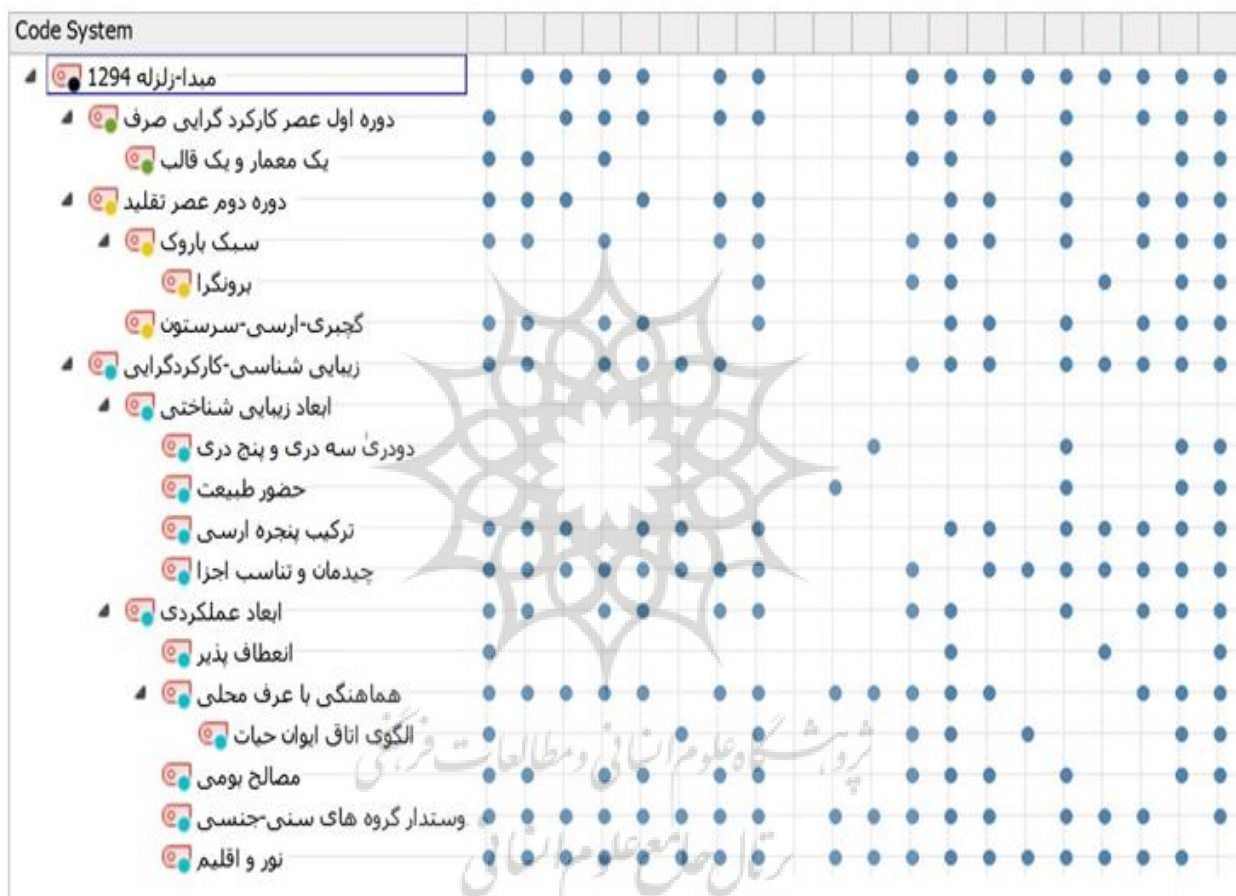
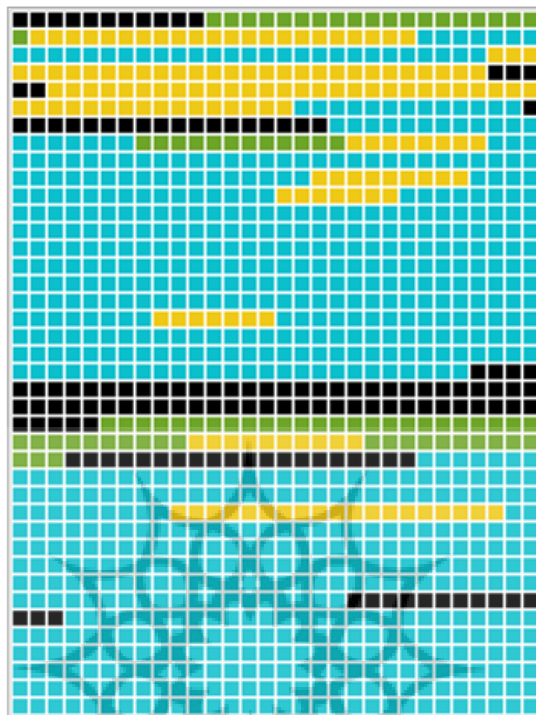

Fig 6. The matrix of areas and categories related to the architecture of the Qajar house in Tabriz

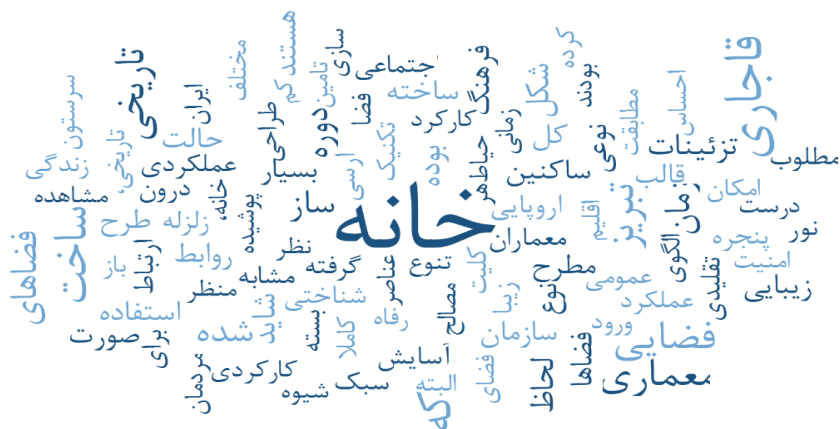
در ادامه ماتریس رنگی با توجه به فراوانی هر کدام از مقوله‌ها ارائه شده است. سبز: دوره اول، عصر کارکردگرایی، زرد: دوره دوم، عصر تقلید، آبی: دوره سوم زیبایی‌شناسی و کارکردگرایی هستند.

شکل ۷. ماتریس رنگی حوزه‌ها و معقوله‌های مرتبط با معماری خانه قاجار در تبریز

Fig 7. Color matrix of areas and categories related to Qajar house architecture in Tabriz

علاوه بر سطح‌بندی مقوله‌ها، کدهای مفهومی و کدهای فرعی، تحلیل دیگری نیز در این پژوهش ارائه شده است که بر مبنای تحلیل واژگان مورد استفاده کارشناسان و متخصصین حوزه معماری بوده است. بر این اساس ۷۳۹ رکورد و ۳۲۲ رتبه شناسایی شده است. از این بین تنها تا رکورد ۵۸ و رتبه ۸۲ که مهم‌ترین موارد بوده‌اند ارائه شده است. بر این

اساس مهم‌ترین واژگان سبک و نشانه‌شناسی معماری خانه قاجاری در تبریز با توجه به نظرات کارشناسان شامل: خانه، قاجاری، ساخت، تبریز، آرایش فضایی، معماری بوده است.

شکل ۸. ابر داده (مگا دیتا)، واژگان تبیین کننده معماری خانه‌های قاجاری

Fig 8. Cloud data, words explaining the architecture of Qajar houses

در ادامه، ابر داده مرتبط با ترکیبات و مقوله‌های شناسایی شده ترسیم شده است.

شکل ۹. ترکیبات و مقوله‌های تبیین کننده معماری خانه قاجاری تبریز از نظر زیبایی شناسی

Fig 9. Compositions and categories explaining the architecture of the Qajar house of Tabriz in terms of aesthetics

در نهایت کدگذاری انتخابی معماری خانه دوره قاجار تبریز به قرار زیر ارائه و تبیین شده است.

- کدگذاری انتخابی معماری خانه قاجاری تبریز

بر اساس تحلیل صورت گرفته، ۵ مقوله اصلی، ۱۶ زیرمقوله و ۷۹ کد مورد شناسایی قرار گرفته است که در ادامه به صورت دقیق‌تر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- مبدأ-زلزله ۱۱۹۳ (هجری قمری) برابر با ۱۷۸۰ میلادی

بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، زلزله سال ۱۱۹۳ باعث از بین رفتن کلیت مسکن و خانه‌های شهر تبریز شده است. بنابراین سبک ساخت و ساز و معماری خانه پیش از این تاریخ اساساً در شهر تبریز موجود نمی‌باشد.

۲- دوره اول عصر کارکرد گرایی صرف

پس از تخریب شهر توسط زلزله ویرانگر سال ۱۱۹۳، نیاز و اولویت ساخت و ساز مسکن در شهر به صورت کاملاً جدی مطرح گردید، بیشتر شامل ساخت و صورت گرفته با تاکید بر سرعت صورت می‌گرفت این دوره مجالی برای بحث زیبایی‌شناسی معماری نبوده است.

یک معمار و یک قالب

در دوره اول بازسازی شهری، یک معماری و یا یک قالب واحد برای ساخت مسکن در نظر گرفته می‌شد. علت تشابه سر ستون‌ها در این دوره همین امر می‌تواند باشد.

۳- دوره دوم عصر تقلید

در دوره دوم با گسترش ارتباطات با اروپا، و تردد معماران ایرانی به غرب، معماری اروپایی‌ها و به نوعی شبیه‌سازی و کپی‌برداری از طرح معماری سبک‌های التقاطی اروپایی در شهر تبریز رواج می‌یابد.

سبک باروک

سبک باروک^{۲۴} با تاکید خاص بر ابعاد زیبایی‌شناسی و تزئینات بنا توجه معماران ایرانی را به افزودن تزئینات جزئی (و عموماً ناقص و تقلیدی) در بناهای ساخته شده سوق داد.

برونگرایی

در این دوره خانه‌های تاریخی شهرهایی نظیر یزد با توجه به اقلیم و شرایط آب و هوایی درون‌گرا ساخته شده‌اند، حال آنکه خانه‌های تاریخی تبریز بحالت برون‌گرا ساخته شده‌اند

گچبری-ارسی-سرستون

گچبری‌ها، ارسی و سرستون‌ها تقلیدی از معماری اروپایی به بخش مهمی از تزئینات مسکن قشر مرفه جامعه در این دوره تبدیل شده بود.

۴- دوره سوم زیبایی‌شناسی-کارکردگرایی

دوره سوم معماری خانه‌های شهر تبریز، همگام با فاصله‌گیری از ضرورت ساخت سرپناه ناشی از زلزله و تکامل رویکرد اقتباسی و تقلیدی را می‌توان دوره زیبایی‌شناسی-کارکردی نام نهاد. در این دوره ابعاد زیبایی‌شناختی همگام و هم سطح با عوامل کارکردی ارزش و اهمیت می‌یابند.

- ابعاد زیبایی‌شناسی

ابعاد زیبایی‌شناسی شناسایی شده در این دوره شامل مواردی به قرار زیر می‌شوند:

دو دری سه دری و پنج دری

این اجزا در قالب فضاهای مکث (دو دری، سه دری، پنج دری) در معماری خانه‌های قاجاری شهر تبریز در نظر گرفته شده‌اند.

حضور طبیعت

در خانه تاریخی، خانه از طبیعت جدا نیست و حضور نمایندگانی از طبیعت در درون سازمان فضایی خانه معیاری الزامی است.

ترکیب پنجره ارسی

در این دوره ترکیب ارسی‌ها و پنجره‌ها صحنه زیبای بصری را می‌آفرینند. ارسی و نور و رنگ، تامین نور مطلوب کلیه فضاهای خانه، پنجره‌ها دلباز بودن فضاهای خانه، ارتباط مطلوب فضاهای خانه، تزئینات خانه‌های قاجاری همه و همه رفاه ساکنین خانه‌ها را به نحو مطلوب برآورده می‌کردند.

چیدمان و تناسب اجزا

در این دوره فضاها ساده‌اند ولی آرایش و چیدمان فضاها بسیار مطلوب می‌نماید، این خانه‌ها به حالت کلی هم از لحاظ بعد ارتفاع هم از لحاظ هندسه هم از لحاظ آفرینش و خلق فضاهای داخلی معماری ترکیب جالب و بی نظیری را ساخته‌اند. در این خانه‌ها، حیاط از نقطه نظر سازمان فضایی خانه‌های تاریخی، یک اتاق بدون سقف است.

۵- ابعاد عملکردی

مراد از عملکرد تامین نیازهای آرامش، آسایش، امنیت، سکونت و اقامت بهینه در خانه است. لحاظ کارکردی و عملکردی کمتر خانه‌هایی بتوان یافت که قابل قیاس با خانه‌های قاجاری تبریز هستند.

انعطاف پذیری

سازمان فضایی خانه‌های تاریخی تبریز در برابر نیازمندیها و دگرگونیهای شیوه زندگی بسیار انعطاف‌پذیر بوده‌اند.

هماهنگی با عرف محلی

اجزای کارکردی مرتبط با عرف و رفاه ساکنین در این خانه‌ها خیلی زیاد است. شکل‌گیری این خانه‌ها بصورت تاثیرپذیری از فرهنگ آن زمان بوده است.

الگوی اتاق ایوان حیات

قدیمی ترین، معتبرترین و ماندگارترین الگوی رایج سازمانیابی فضا در خانه‌های دوران قاجار، الگوی اتاق + ایوان + حیاط است.

مصالح بومی

شکل‌گیری این خانه‌ها با مصالح خود منطقه و به حالت بومی در و پنجره این خانه‌ها و حتی پله‌ها همه روابط فضایی خانه‌ها آرایش منظم و مطلوب دارند.

دوستدار گروه‌های سنی-جنسی

رفاه زنان و کودکان جزو مواردی است که در معماری خانه‌های تاریخی تبریز به آن‌ها توجه شده است. در مورد زنان: مثلاً زن خانه مجبور نبود مثلاً در یک کنج فقط بنشیند و اینکه دقیقاً به نور توجه شده است نورگیری فضاهای خانه. همچنین، یک کودک هم می‌تواند این پنجره‌ها را باز کند.

نور و اقلیم

خانه‌های قاجاری تبریز از لحاظ کلیت فرم و کارکرد، مثلاً اینکه در زمستان بهترین حالت نورگیری نور جنوب را بطور مستقیم داخل فضا دارند از لحاظ مباحث اقلیمی واقعا قابل تأمل است.

جدول ۶. کدگذاری انتخابی معماری خانه قاجاری تبریز

Table 6. Selective coding of Tabriz Qajar house architecture

مولفه اصلی	مولفه فرعی
مبدأ-زلزله ۱۱۹۳ (هجری قمری) برابر با ۱۷۸۰ میلادی	
دوره اول عصر کارکرد گرایبی صرف	یک معمار و یک طرح
دوره دوم عصر تقلید.	سبک باروک
	برونگرایی
	گچبری-ارسی-سرسنون
دوره سوم زیبایی شناسی-کارکردگرایی	ابعاد زیباشناسی
	دو دری سه دری و پنج دری
	حضور طبیعت
	ترکیب پنجره ارسی
	چیدمان و تناسب اجزا
	انعطاف پذیری
ابعاد عملکردی	هماهنگی با عرف محلی
	الگوی اتاق ایوان حیات
	مصالح بومی
	دوستدار گروه‌های سنی-جنسی
	نور و اقلیم

شکل ۱۰. مدل نهایی شناسایی شده، مسکن بومی قاجاری در تبریز

Fig 10. The final identified model, native Qajar housing in Tabriz

بحث و نتیجه گیری

زیبایی شناسی ممکن است به عنوان یک ابزار تعاملی در فرآیند طراحی معماری در نظر گرفته شود. آموزش و تجربه زیبایی خالص وجود ندارد. در آموزش معماری همه احساسات و منطق ما به صورت موازی پیام‌های مختل شده دریافت می‌کنند. مجموع نهایی آن‌ها آنقدر پیچیده و غنی است که تجزیه و تحلیل و جداسازی آن را غیرممکن می‌سازد. زیبایی شناسی می‌تواند به عنوان یک مولد اولیه برای فرآیند طراحی معماری در نظر گرفته شود. زلزله مخرب سال ۱۱۹۳ شهر تبریز که به گزارش مورخان رومی در حدود ۴۰ هزار نفر را در این شهر به کام مرگ کشانده است، از باب زمانی مصادف است با سال ۱۷۸۰ میلادی که یادآور دوره انقلاب صنعتی در اروپا است (همزمان با حکومت فتحعلی شاه قاجار). در این سال تخریب کامل شهر تبریز، نیاز و اولویت بالای ساخت مسکن را در این شهر مطرح نموده است. در چنین شرایطی سرعت بالای ساخت اولویت نخست و توحه به تزئینات و عوامل زیبایی شناسی اساساً جایگاهی از اعراب نداشته است. بنابراین در دوره بلافصل مرتبط با این تاریخ اثری از ابعاد زیبایی شناسی در خانه‌های شهر تبریز موجود نبوده است. اما با فاصله گیری از این دوره، همگام با سفر معماران ایرانی به اروپا و آشنایی آنان با سبک معماری باروک، رفته رفته نقش زیبایی شناسی و تزئینات در بناها و خانه‌های ایرانی (به طور خاص شهر تبریز که فاصله کمتری با اروپا داشته است) ظاهر می‌گردد. گچبری، سرستون‌ها مهمترین جلوه‌های تاثیرگذاری از سبک غربی در معماری تقلیدی این دوره به شمار می‌آید (که عموماً فاصله کمی و کیفی زیادی با نمونه‌های غربی مورد اقتباس دارند). در ادامه اما تکامل

رویکرد زیبایی‌شناسی، در هماهنگی با توجه به عوامل کارکردی منجر به سبک معماری زیبایی‌شناسی کارکردی در معماری خانه‌های شهر تبریز می‌گردد. نتایج تحقیق حاضر با یافته‌های تحقیق (جمالی و خندانی، ۱۴۰۰، مغنی‌زاده ترشیزی و همکاران، ۱۳۹۹، بمانیان و همکاران، ۱۳۹۱، ژانگ ۲۰۲۰، عبدالله علی، ۲۰۱۸) همراستا می‌باشد. مهم‌ترین نمودهای نشانه‌شناسی این دوره در دو حوزه زیبایی‌شناسی و کارکرد(عملکرد) متجلی می‌گردد. عوامل زیبایی‌شناسی شامل مواردی نظیر ارسی، دو دری، سه دری و پنج دری (به همراه سرستون و گچ‌بری مرتبط با دوره قبل) هستند. در بعد نشانه‌های کارکردی نیز، عواملی نظیر توجه به نور و اقلیم، همخوانی با عرف و فرهنگ بومی، مصالح بومی، توجه به نیازهای تمام اعضای خانواده و انعطاف‌پذیری جلوه‌گر شده است. به لحاظ زمانی دوره پایانی را می‌توان مصادف با دوره حکومت ناصرالدین شاه به شمار آورد. (۱۲۲۷ تا ۱۲۷۵).

ملاحظات اخلاقی:

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی: هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

تعارض منافع: بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- بختیار نصرآبادی آمنه، بختیار نصرآبادی حسنعلی، انصاری مریم، (۱۳۹۲)، تحلیلی بر مولفه‌های زیبایی‌شناختی در معماری فضاهای آموزشی با توجه به رویکرد اسلامی، تربیت اسلامی، ۸(۱۷)، ۲۹-۴۹.
- پاکزاد جهان‌شاه، ساکی الهه، (۱۳۹۳)، تجربه‌ی زیبایی‌شناختی محیط، هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، ۱۹(۳)، ۵-۱۴.
- سلیمانی مریم، مندگاری کاظم، (۱۳۹۵)، زیبایی‌شناسی خانه سنتی ایرانی: بازشناسایی مولفه‌های زیبایی بر اساس تئوری برخاسته از زمینه (نمونه پژوهی: شهر یزد)، هویت شهر، ۱۰(۲۸)، ۶۷-۷۸.
- صادقی سارا، اخلاصی احمد، کامل نیا حامد، (۱۳۹۷)، بررسی نقش زیبایی‌شناسی معماری در خانه‌های ایرانی، نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر مشهد، پژوهش‌های معماری اسلامی، ۶(۴)، ۳-۱۶.
- عابدی محمدحسین، محمدیان یامی، فرزانه، (۱۳۹۷)، زیبایی‌شناسی و بازشناسی اصول آن در معماری اسلامی، معماری‌شناسی، ۱(۴)، ۱-۱۰.
- عناستانی علی اکبر، جهانتیغ حسنعلی، (۱۳۹۷)، بررسی عوامل مؤثر بر تجلی حس زیبا شناختی سکونتگاه‌های روستایی منطقه سیستان، مسکن و محیط روستا، ۳۷(۱۶۳)، ۷۵-۹۰.

References

- Abdullah Ali, F, (2018), The Influence of Le Corbusier on the emergence of the Aesthetic Values in the Modern Architecture of Cyprus, Journal of Contemporary Urban Affairs, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.25034/ijcua.2017.3651>.
- Abedi, M. H, Mohammadian Yami, F, (2018), Aesthetics and recognizing its principles in Islamic architecture, Architecture, 1 (4), 1-10. (In Persian).

- Adibzadeh, H; Khales Ahar, A, (2017), Aesthetic Review in Architecture, Annual Conference on Architectural Research, Urban Planning and Urban Management; Mehrazi Ambassadors Institute of Architecture and Urban Planning; 3. (In Persian)
- Abreu P. M. (2018) Sustainable Aesthetic in Architecture. In: Leal Filho W, Mifsud M, Pace P. (eds) Handbook of Lifelong Learning for Sustainable Development. World Sustainability Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63534-7_22.
- Annabestani, A. A, Jahan Tigh, H, (2018), A Study of Factors Affecting the Manifestation of the Aesthetic Sense of Rural Settlements in Sistan Region, Housing and Rural Environment, 37 (163), 75-90. (In Persian).
- Asadpour, F, Asadpour, M, (2015); Investigating the concepts of aesthetics in Islamic culture and its crisis in contemporary architecture; Shabak (Information Conference Network of the country); Art and Architecture Studies, 2 (4-5). (In Persian)
- Ayvazian, S, (2002), Aesthetics and its origin in architectural criticism, Fine Arts, 12, 69-64. (In Persian).
- Bakhtiar Nasrabadi A, Bakhtiar Nasrabadi, H, Ansari. M, (2013), An Analysis of Aesthetic Components in the Architecture of Educational Spaces According to the Islamic Approach, Islamic Education, 8 (17), 29-49. (In Persian).
- Bemanian, M. R; Ali Mohammadi, F; Arjmandi, S, (2012), A Study of Aesthetic Principles in the Architecture of Traditional Iranian Houses Case Study: Historical Houses in Qazvin; The first national conference on new ideas and technologies in architecture (In Persian).
- Bhise, A, (2018), Aesthetics in Architecture, International Journal of Engineering Research, 7(3), 325-328. <https://doi.org/10.5958/2319-6890.2018.00086.7>.
- Britannica (2009) Britannica online encyclopedia Retrieved 2009/10/27, from <http://search.eb.com/eb/article-25607>.
- Coburn, A; Vartanian, O; Chatterjee, A. (2017), Buildings, Beauty, and the Brain: A Neuroscience of Architectural Experience. Journal of Cognitive Neuroscience. 29(9), 1521-1531 https://doi.org/153110.1162/jocn_a_01146.
- Daugelaite, A, & Grazuleviciute-Vileniske, I. (2021). The Relationship between Ethics and Aesthetics in Sustainable Architecture of the Baltic Sea Region. Sustainability, 13(4), 2259. doi: 10.3390/su13042259.
- Franco B, A. (2019), Our Everyday Aesthetic Evaluations of Architecture, British Journal of Aesthetics, 59(4), 393-412, <https://doi.org/10.1093/aesthj/ayz018>.
- Furman, A. N. (2018). The Freedom of Aesthetics. Architectural Design, 88(3), 68-75. <https://doi.org/10.1002/ad.2303>.
- Ghaemifar, S, (2016), Aesthetic model in architecture based on the views of Islamic thinkers; Art and Architecture Studies, 2 (6), 37-47 (InPersian).
- Gorji Mahlabani, Y, and Musa Pourmoghaddam, Z, and Taherkhani, Z, and Javadian, Sh. (2011). Investigating the effect of climate on the architecture and texture of the shrine. Housing and Rural Environment, 30 (136), 17-32. [Persian]
- Hakimi, H; Hosseini, Gh. (2017), Aesthetics in Iranian Islamic Architecture and Urban Planning; Conference on Islamic and Historical Architecture and Urban Planning Research of Iran, Mehrazi Ambassadors Institute of Architecture and Urban Planning; 3. (In Persian)
- Hardarson, A, (2016), Modernist aesthetics and building defects: a study of how building defects are dealt with in architectural literature, Nordisk Arkitekturforskning the Nordic Association of Architectural Research, Proceeding Series 2016: 1, Nordic Academic Press of Architectural Research in cooperation with Faculty of Architecture and Fine Art, NTNU Homepage: <http://arkitekturforskning.net/na>.
- Imani, N, Zafarmandi S, (2017), Principles of taste in architecture, Bagh-e Nazar, 14 (53), 33-42. (In Persian)

- Jafari, R. (2014). Landscape aesthetics in urban design. PhD Thesis, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University. (In Persian).
- Jamali, S. (2020), A Comparative Study of the Physical Structure of Traditional Houses of the Qajar Period (Case Study: Tehran and Tabriz), *Research in Arts and Humanities*, 30, 1-12. (In Persian).
- Karimi, M. P, Moradi, I, (2020), Recognizing the objective and mental dimensions of the aesthetics of Islamic architecture in the contemporary era; *Islamic Art Studies*, 16 (37), 17-1. (In Persian).
- Kontson, K. L, Megjhani, M, Brantley, J. A, Cruz-Garza, J. G, Nakagome, S, Robleto, D, Contreras-Vidal, J. L. (2015). Your Brain on Art: Emergent Cortical Dynamics During Aesthetic Experiences. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00626>.
- Lestari, K& Alamsyah, B (2019), Enhancement Technology Aesthetics of Architecture Modern, *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10(01), 47-53, <https://ssrn.com/abstract=3554915>.
- Mahdavinejad, M, Bahtooei, R, Hosseinikia, S. M, Bagheri, M, Motlagh, A. A, & Farhat, F. (2014). Aesthetics and Architectural Education and Learning Process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 4443-4448. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.963>.
- Moghnizadeh Tarshizi, M, Eid Mojiri, A, Madahi, S, (2020), Analysis of the place of social interactions in the spatial structure of traditional houses (Case study: Kashmar city), *Journal of Greater Khorasan*, 40, 97-111. (In Persian).
- Moore MA, R. L. (2019), Art, Architecture and Aesthetics: Evelyn Waugh and the Visual Arts, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Leicester.
- Pakzad, J, Saki, E, (2014), Aesthetic experience of the environment, fine arts-architecture and urban planning, 19(3), 5-14. (In Persian).
- Sadeghi, S, Ekhlasi, A, Kamelnia, H, (2018), Investigating the role of architectural aesthetics in Iranian houses, Case study: Historic houses in Mashhad, *Islamic Architecture Research*, 6 (4), 3- 16. (In Persian).
- Shah Mohammadian, M, Siddiq, M, (2015), A study of the use of materials in the formation of patterns used in the decorations of the Qajar era; Case study of Tehran houses; *International Conference on Applied Science Engineering, UAE-Dubai* (In Persian).
- Soleimani, M, Mandgari K, (2016), Aesthetics of Iranian traditional house: Recognition of beauty components based on the theory arising from the background (sample study: Yazd city), *City identity*, 10 (28), 67-78. (In Persian).
- Ståhlberg-Aalto, F. (2019), The aesthetics and architecture of care environments: a Q methodological study of ten care environments in Japan and the European countries of Finland, Sweden, the UK, France and Austria, Aalto University publication series DOCTORAL DISSERTATIONS, 175/2019.
- Stankovic D, Tanic, M, and Cvetanovic, A, (2019), The impact of intelligent systems on architectural aesthetics, *E3S Web of Conferences*, 110-01044. SPbWOSCE, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20191001044>.
- Uzunoglu, S. S. (2012). Aesthetics and Architectural Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 51, 90-98. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.124>.
- Vartanian, O. (2015). Empirical aesthetics: hindsight and foresight. In *The Cambridge Handbook of the Psychology of Aesthetics and the Arts*. P. L. Tinio & J. K. Smith, Eds: 6-34. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zhang, J, (2020), analysis on the aesthetics of the architectural form based on Image Cognition, *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 2, 1261-1271. <https://doi.org/10.24205/03276716.2020.368>

Physical and climatic investigation of historical houses in Tabriz metropolis with emphasis on aesthetic components

Fatemeh Mohammadian

PhD student in Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran.

Ali Azar*

Associate Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran (Corresponding Author)

Asadollah Shafizadeh

Assistant Professor, Department of Architecture, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran

---

Abstract

Introduction: Qajar houses have a special place in terms of diversity of spatial values and the variety of decorations used in them. The number of decorations used in the exterior and interior of houses, both in terms of form and style, and in terms of materials and execution techniques, shows its special importance in the architecture of this period. The Qajar architect, knowing the socio-political developments of his time and taking into account the demands of the society, decorates the building with a combination of Western art. The transformation of Tabriz into a royal court during the reign of Abbas Mirza is the main reason for the multiplicity of historical houses in this city. This study is important from the aspect that it wants to give some not-so-deep views that they imagine, leaving aside the aesthetic components of the old houses of Tabriz that can convey the most charming semantic messages of traditional houses to the viewer. Give a simple warning.

Materials and Methods: In this study, according to the nature and objectives, the descriptive-analytical method is used with a qualitative method, which is done through in-depth interviews with 6 experts in the field of architecture and the interviews are also done using a tape recorder. Is. Responders' voice is encrypted using "MaxiCode" quality data analysis software.

Results and Discussion: Based on the analysis, 4 main categories, 16 subcategories and 79 codes have been identified, which will be examined in more detail below.

1 -Origin-Earthquake 1193 (lunar year) equal to 1780 AD: According to studies, the earthquake of 1193 has caused the destruction of all housing and houses in the city of Tabriz. Therefore, the style of construction and architecture of the house before this date is basically not available in the city of Tabriz.

2 -The first period of mere functionalism: After the destruction of the city by the devastating earthquake of 1193, the need and priority of housing construction in the city was raised quite seriously, mostly including construction and with emphasis on speed. The period was not an opportunity to discuss the aesthetics of architecture. In the first period of urban reconstruction, an architecture or a single format for the construction of housing was considered. This can be the reason for the similarity of the column heads in this period.

3 -The second period of the era of imitation: In the second period, with the expansion of relations with Europe, and the movement of Iranian architects to the West, European architecture and a kind of simulation and copying of the architectural design of eclectic European styles became common in Tabriz.

Baroque style: Baroque style with special emphasis on aesthetic dimensions and building decorations drew the attention of Iranian architects to add minor (and generally incomplete and imitation) decorations in the constructed buildings.

Extraversion: In this period, the historical houses of cities such as Yazd have been built introverted according to the climate and climatic conditions, while the historical houses of Tabriz have been built extroverted.

Bedding-sash-headstone: Bedding, sash and headboards imitation of European architecture had become an important part of the decorations of the affluent strata of society in this period.

4 -The third period of aesthetics-functionalism: The third period of house architecture in Tabriz, along with distancing oneself from the necessity of building shelters due to earthquakes and the evolution of the adaptation and imitation approach, can be called the period of aesthetics-functionalism. In this period, aesthetic dimensions are synchronized with functional factors at the same level and level.

-Dimensions of aesthetics: The dimensions of aesthetics identified in this course include the following:

Two-door, three-door and five-door: These components are considered in the form of pause spaces (two-door, three-door, five-door) in the architecture of Qajar houses in Tabriz.

Presence of nature: In a historic house, the house is not separate from nature and the presence of representatives of nature within the space organization of the standard house is mandatory.

Sash window combination: In this period, the combination of sash and windows create a beautiful visual scene. Sash and light and color, providing the desired light to all the spaces of the house, the windows, the generosity of the house spaces, the favorable connection of the house spaces, the decorations of the Qajar houses, all and all met the well-being of the house dwellers.

Arrangement and proportion of components: In this period, the spaces are simple, but the arrangement and arrangement of the spaces seems very desirable. And they have made it unique. In these houses, the courtyard is a room without a roof from the point of view of the spatial organization of historic houses.

- Functional dimensions: The meaning of performance is to provide the needs of comfort, convenience, security, accommodation and optimal stay at home. Functionally and functionally, few houses can be found that are comparable to Qajar houses in Tabriz.

Flexibility: The space organization of historic houses in Tabriz has been very flexible in the face of the needs and changes of lifestyle.

Coordination with local custom: The functional components related to the custom and well-being of the residents in these houses are very many. The formation of these houses was influenced by the culture of that time.

Pattern of porch room: The oldest, most reliable and most durable pattern of space organization in these houses is the pattern of room + porch + yard

Indigenous materials: The formation of these houses with the materials of the region and natively in the doors and windows of these houses and even the stairs, all the spatial relations of the houses have a regular and desirable arrangement.

Lover of age-sex groups: The well-being of women and children is one of the issues that have been considered in the architecture of historic houses in Tabriz. In the case of women: for example, the housewife did not have to just sit in a corner, for example, and that exactly the light was paid to illuminate the spaces of the house. Also, a child can open these windows.

Light and climate: Qajar houses of Tabriz in terms of overall form and function, for example, that in winter they have the best light in the south directly inside the space in terms of climate issues is really worth considering.

Conclusion: Aesthetic components are considered as one of the richest semantic factors in urban architecture and the architecture of historical houses of the Qajar period in the city of Tabriz, which are influenced by physical, cultural, social and religious contexts on many activities and functional patterns of users in the environment. Made effective.

Keywords: Climatic studies, Aesthetics, Old house, Qajar period, Tabriz.

---

* (Corresponding Author) a_azar@iau-maragheh.ac.ir

